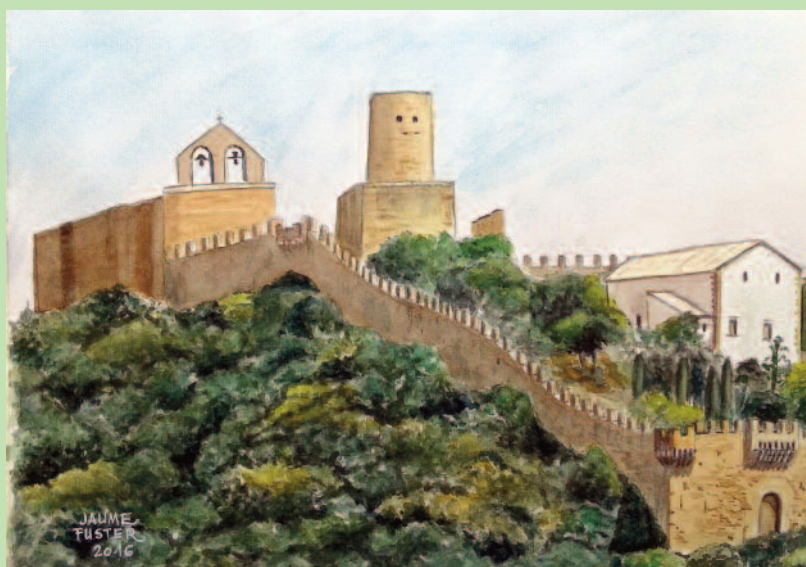

El Castell de Capdepera

Josep Terrassa Flaquer

dibuixos de Joan Rai

Jaume Fuster

LA BIBLIOTECA DEL GOLEA
Capdepera
2017

Sumari

Presentació 3

Introducció 4

El naixement de Capdepera 8

Descripció del poble 11

La murada 14

Segle XV 18

Les torres 20

Segle XVI 24

El Castell 25

1. La fortificació 25

2. El poble 27

3. El Portalet 28

4. La paterna 28

5. L'Església 29

Segle XVII 31

Segle XVIII 32

El Castell 33

La fortificació 33

L'interior del Castell 35

L'església 36

Segle XIX 37

Segle XX 40

PRESENTACIÓ

Quan l'Ajuntament, en nom del poble, aconseguia la propietat del Castell, dia 19 de maig de 1983, començà per a tots una nova tasca: integrar el Castell dins la nostra activitat cultural.

La paraula integració té un significat molt ample, agombola moltes activitats. En aquells moments me vaig proposar, d'entre les activitats més urgents i necessàries, la feina de recollir la documentació que se coneixia referent a la història del Castell. Al mateix temps, desitjava que la meva tasca tengués una utilitat a l'hora d'emprendre la restauració; volia elaborar la documentació donant-li un sentit. Aquestes fulles estan escrites amb la doble finalitat.

L'orientació de la tasca obligava a seleccionar la documentació, a escollir i a elaborar els aspectes que suposava que més influïren en el desenvolupament del poble i de la fortalesa. Dins el possible, he intentat seguir els canvis materials, arquitectònics, que durant set segles ha sofert el Castell.

Avui és encara difícil entreveure aquest camí històric. No sols manquen els treballs damunt el tema, sinó que també la documentació que hi ha a l'abast de tothom és escassa.

Cal agrair a dos investigadors artanencs, Don Llorenç Lliteres i Don Antoni Gili, el disposar d'una base documental sòlida per a seguir el procés de la construcció del Castell (poble i fortalesa) allà en els segles XIV i XV.

Les notes que dels segles XVI, XVIII i XIX oferesc, tenen per base documental les observacions realitzades per uns estudiosos viatgers; són aquests personatges: Don Joan Binimelis, Don Jeroni de Berard i l'Arxiduc Lluís Salvador.

Agraesc als companys de *Cap Vermell* el seu suport, perquè sense la seva col·laboració i ajuda no s'hagués publicat aquest treball.

Capdepera, gener de 1985

INTRODUCCIÓ

Abans d'encetar la narració històrica de la construcció del Castell i el naixement del nostre poble, cal fer unes consideracions, poques però importants.

En primer lloc és necessària la delimitació geogràfica de l'espai on viu la gent del Cap de la Pera. Després s'han de conèixer els seculars condicionaments històrics de la zona. Per últim, s'ha de fer una ressenya de la problemàtica política en què es troba el Regne de Mallorca en el segle XIV.

El lloc del Cap de la Pera és la punta més oriental de l'illa de Mallorca. En el segle XIV formava part del districte d'Artà, juntament amb Son Servera i una part de Sant Llorenç des Cardassar.

Geogràficament, comprenia el tros de costa que va de la cala de sa Mesquida fins al Puig d'en Massot (Cap Vermell). Dins aquesta zona costera cal destacar el Cap de la Pera que, com he dit, és el que més sobresurt de l'illa, la importància del qual venia donada perquè era d'allà des d'on partien les embarcacions cap a Menorca. Voltant el Cap es troba Cala Rajada, on hi havia una font molt aprofitada pels pirates ja que els permetia abastir-se d'aigua sense trobar resistència des de terra. Per altra part, el lloc es trobava a cobert de la vigilància que es feia des de terra endins. Els qui navegaven cap a Menorca, d'on tenien més por era d'aquest punt i de Cala Figuera de Formentor.

Les alqueries de Benifela, Son Jaumell i Sa Mesquida ocupaven la zona habitada més prop de la mar. En aquests punts acabava la vall que els moros anomenaven de *Garbelien*, o «de les muntanyes». En mig de la vall corre el torrent de Sa Mesquida, i la dita vall té el seu començament en el Torrent de Na Mateva (Torrent de Canyamel). Entre el camí dels molins d'aigua i la marina hi ha unes quantes alqueries: Sa Costa, Son Terrassa, Es Claper... Son els habitants d'aquestes alqueries els anomenats «habitants del Cap de la Pera», o també, com diuen els veïnats, «els habitants del torrent avall».

Entre la costa i la zona poblada hi ha una marina. És una franja més o menys ampla que està deshabitada; és un terreny on se va a la caça de l'home; és terra de ningú, on els esclaus de l'interior fets escàpols i els pirates forasters van a la cerca de preses fàcils. Els mariners que arribaven a Cala Rajada per embarcar blat que dur a Ciutat, tenien l'obligació de guardar el timó i les veles dins el Castell, i això tot el temps que durava la

recollida de la mercaderia. La finalitat era evitar el que solia succeir, i era que els esclaus aprofitaven aquestes naus per escapar.

Altres cales que se tenien en compte, pel perill que reportaven, eren la Cala d'en Jeroni (Font de sa Cala), i Cala Peretó i Cala Massot, ambdues dins el que coneixem com a Els Provençals.

Des de mil·lenaris hi ha una realitat terrible a les Balears: el perill de l'esclavatge o de la mort. La conformació arquitectònica de l'hàbitat tala-iòtic i la seva distribució geogràfica, a l'ampit de les muntanyes o a llocs de bona visibilitat, en són una bona prova.

La gent d'aquestes terres, ja que no podia evitar el perill, se protegia construint torres de defensa, escollint llocs de bona visió. Eren les anomenades talaies, per a la vigilància de la costa.

Una de les torres més antigues d'aquestes contrades és la d'en Miquel Nunis, que conserva el nom d'un propietari del segle XIII. Juntament amb la Torre de Canyamel, és considerada del temps de la dominació islàmica. La torre és de planta quadrada i tenia, originalment, doble altura de la que té actualment. Les cantonades són de marès i els murs de pedreny (el mateix que es troba pels seus voltants). Situada a la part més alta de la muntanyola del Castell, es trobava allunyada dels llocs de treball i, per altra part, pareix que no tenia excessives proteccions defensives.

La Torre de Canyamel està enmig de la vall i era, sens dubte, una torre de defensa ja que gaudeix d'unes bones proteccions d'aquests tipus i d'una excel·lent obra de fàbrica. Permetia una ràpida i segura possibilitat de refugi als pagesos que contraven la zona, tot el contrari de la torre d'en Miquel Nunis.

Una altra diferència molt important està en l'espai que ocupen. Les dues són de planta quadrada, però mentre la de Canyamel té una superfície de 210 m², la de dins el Castell ocupa, tan sols, 49 m². Aquesta diferència tan grossa me fa pensar que la utilització que se podia fer d'elles era ben distinta; segurament, la d'en Miquel Nunis era, mes bé, una torre de vigilància, finalitat que se va mantenir al llarg del temps. Així, els vells la coneixien pel nom de «sa torre de sa vetla».

El motiu pel qual les dues valls plantejaven la defensa de manera tan diferent, cal cercar-lo en el repartiment de la terra. Mentre la vall de Canyamel era propietat d'una sola família (els Montró, i després el Blanquer), la vall de Garbelien estava bastant repartida i els malanats pagesos s'agrupaven a les alqueries on, poc a poc, construïren la pròpia torre de defensa on refugiar-se.

Després del trauma de la conquesta, les viles i alqueries continuaren, en general, la seva existència; els antics amos o propietaris esdevingueren, probablement, en esclaus dels vencedors. Però a la darreria del segle XIII, el sistema feudal ja donava pas a la societat moderna, i no tan sols els immigrants, sinó també els musulmans, havien aconseguit l'accés a la

propietat. Segons don Antoni Flaquer *Solleric*, els llinatges de Melis i Guiscafrè, així com el malnom de *Marru*, pertanyien a antics musulmans que, precisament en el segle XIV, ja formaven part dels prohoms de la vila.

En el segle XIV, els habitants de la vall de Garbelien ja feia molt de temps que habitaven i tenien llurs domicilis a lloc públic, la qual cosa ajuda a pensar que ja existia un gran repartiment de la propietat.

Les circumstàncies polítiques per les que travessava el regne de Mallorca a principis del segle XIV, influïren fortament en la decisió de construir el Castell. Per a comprendre-ho és precís recordar el que succeí a la mort del Rei Jaume I (any 1276), quan els seus fills, Pere i Jaume, es repartiren el Regne, segons estava en testament.

L'enemistat entre els dos germans prest se va fer insuportable, i arribà el moment (any 1285) en què Alfons, fill de Pere, Rei de la corona d'Aragó, València i Catalunya, va prendre l'illa de Mallorca a son oncle Jaume. A l'any 1298, després d'una intervenció del Papa, Jaume II recuperà l'illa.

A partir d'aquesta data, el Rei començà unes grans i importants realitzacions: la Seu, el Castell de Bellver, els palaus de l'Almudaina, de Valldemossa, de Manacor i de Sineu, les fortificacions d'Alcúdia i de Capdepera (on també fundà la vila), així com l'ordenació d'altres nombroses viles: Algaida, Llucmajor, Porreres, Felanitx, Campos, Santanyí, Sant Joan de Sineu, Sa Pobla, Manacor, Binissalem i Selva.

La preocupació per la defensa militar de l'illa és molt forta. A part d'augmentar les fortificacions, millora la vigilància de la costa. A primeries del segle XIV, compareixen en la documentació de la Universitat i Regne de Mallorca les despeses per el manteniment de les talaies de defensa i paga dels talaiers; la seva missió és la vigilància permanent de la costa i donar avís dels perills.

Per a controlar la marina, la franja costera deshabitada, se crea el servei d'escoltes. En el nostre districte és la Universitat d'Artà la que organitza i paga els escoltes. El servei es realitza en l'estiu i les primaveres, i consisteix en reconèixer i trescar la marina per tal de comprovar la manca de perill. Quan la situació és perillosa, les escoltes són doblades: «Així com normalment són dos, que siguin quatre; d'ells, dos aniran a guaitar al Castell i els altres dos a la mar; a la matinada que facin de dos en dos la descoberta».

El Rei Sanç, successor de Jaume II, va regnar entre els anys 1311 i 1324. En certa ocasió vendrà, al Cap de la Pera per a encoratjar als gabel·lins i que així duguin endavant la construcció de la murada i s'estableixin dins la zona assenyalada. Promet ajudar a construir cada nova casa amb cent sous.

En temps de Jaume III, i a partir de l'any 1336, l'enfrontament entre la Corona d'Aragó i la de Mallorca es va agreujant. A l'any 1343, Pere el

Cerimoniós sotmet definitivament Mallorca. En Jaume III mor a la batalla de Lluçmajor.

Des del meu punt de vista, cal cercar dins d'aquest conflicte entre les corones d'Aragó i Mallorca, una de les raons que motivaren la ferma voluntat reial (Jaume II, Sanç i Jaume III) de fortificar la vila nova de Capdepera. És precisament entre 1336 i 1343 quan més insisteix el governador de l'illa en que es recullin les cent lliures que la Parròquia d'Artà destina cada any a la construcció del mur del Castell. Per altra part, entre 1343 i 1386 no se fa quasi feina i hauran d'esser els prohoms de la vila els qui demanin a les autoritats de l'illa que obliguin a la Universitat d'Artà a pagar les cent lliures anuals per poder acabar el mur.

Quan passam a formar part de la Corona d'Aragó, el sistema defensiu de l'illa es relaxa. A l'any 1345 són retirades les talaies de defensa que hi havia a l'illa de Mallorca, excepció feta de les de Pollença, Cap de la Pera, Cap de Trefalempa, la Dragonera, Valldemossa i Sóller.

Els talaiers també tendran millor vida. Cada talaia està Roberta permanentment per dos homes; a l'any 1388, un dels dos podrà anar a missa els diumenges i també, una vegada a la setmana, un dels dos podrà arribar a ca seva. En Miquel Melis, de Capdepera, se queixa, com a jurat, de que sols vigila un dels dos talaiers mentre l'altre es col·loca aquí i allà per a cavar i segar.

En el mes de juliol de 1386, els moros desembarcaren una altra vegada en el Cap de la Pera i prengueren a Pere Romanya, que era un escolta d'aquesta Parròquia; per tant es feia necessari trobar-ne un altre, la qual cosa era molt difícil ja que els homes fugien o s'amagaven.

A partir d'aquí els moros marcaran, cada vegada més, la manera de viure i la psicologia dels illencs. Aquella por secular i mil·lenària, venguda per via marítima, trobarà a Capdepera terra abonada. Per uns segles, en el nostre horitzó històric, no veurem més que moros.

EL NAIXEMENT DE CAPDEPERA

Més bé com a curiositat, ja que no es disposa de documentació, cal preguntar-se si abans de l'any 1300 ja hi havia hagut un poblat o alqueria als voltants de la torre d'en Miquel Nunis.

Alguns historiadors, com D. Llorenç Lliteres i D. Gabriel Alomar, assenyalen tal possibilitat, situant la població al peu de la muntanya, devers l'actual Plaça Vella. En tot cas, aquest nucli de cases, si no és anterior al poble emmurallat, sí que, al menys, és del mateix temps.

Dins el Castell, D. Julio George hi va trobar unes monedes romanes que, com una remota possibilitat, podrien assenyalar un antic poblat.

¿Quins són els factors determinants i decisius en tot assentament humà? Majoritàriament solen esser d'ordre econòmic. Analitzem el cas de Capdepera.

El rei Jaume II, amb les Ordenacions Reials de l'any 1300 (document on consta i se regula la creació dels nous pobles), va voler establir uns nuclis de població permanent;

Reunir la gent que fins llavors havia viscut dispersa en petites alqueries per a formar uns nuclis urbans en els llocs més adequats.

Establir en el Cap de la Pera una població permanent damunt una muntanyola no era, evidentment, per a impulsar l'economia agrària, com passa en els demés pobles (Manacor, Sa Pobla, Binissalem, Felanitx...), els quals es troben situats a lloc pla i a zones de bona terra. El lloc no facilitava la resolució del problema vital de la subsistència.

Segons el mateix document, quatre pobles que tenen en comú el disposar d'una zona de marina, havien d'estar emmurallats: Campos, Santanyí, Son Servera i Capdepera. Únicament a Santanyí i a Capdepera es va començar la murada, i tan sol a Capdepera es va acabar. El nucli urbà de Son Servera no es formarà fins en el segle XVI, i no en el Port de Banyeres, com estava previst, sinó dins la possessió d'En Servera.

La construcció d'una murada és una decisió purament militar i que respon a una estratègia defensiva. Pens que podria tractar-se de la mateixa estratègia emprada aquell mateix segle pels reis castellans en llur conquesta del Regne de Granada. Quan l'exèrcit castellà prenia als moros una rica vall, es feia construir a un lloc protegit (per exemple, una muntanyola), un poble emmurallat on s'hi establí una població permanent –si era necessari, amb ajudes i privilegis reials); a canvi, les autoritats s'asseguraven el control de la vall.

La situació del nou poble fa quasi possible el control de la zona de marina que el separa del port de Cala Rajada; així i tot, quan els escoltes fan la descoberta, de matinada, tenen por de que hi hagi fustes (barques) de moros, amagades en el lloc anomenat Cap d'en Clerga (Cala Gat?).

Aquesta situació del poble damunt una muntanyola d'uns 160 metres d'altura, permet vigilar el canal que separa Mallorca de Menorca, pas que sempre ha estat molt utilitzat per embarcacions de tot tipus. Recordem la conquesta de Menorca pel rei Jaume I des d'aquestes contrades i que ni tan sols va ésser necessari travessar el dit canal per a dominar-la.

Com passa moltes vegades, les raons militars no estan d'acord amb les raons socials; i també sol succeir que els interessos militars inclinen la balança a favor seu. Així, de sobte, el gabellí es va trobar, amb el canvi de domicili, gairebé desconnectat dels seus medis de subsistència: els fruits del camp i la ramaderia.

No tan sols es queixaven per les despeses econòmiques que representava l'aventura de canviar de domicili, sinó que, el que més els afectava, eren les noves condicions de vida. Un testimoni, amb data del dia 8 de juny de l'any 1328:

«...pel canvi hem estat molt damnificats, de tal manera que en dit lloc a penes podem viure i sustentar la nostra vida; estam molt estrets i allà no podem alimentar-nos, ni tenir per la nutrició dels animals i gallines, ni les altres coses de que mos alimentàvem en el barri allà on teníem els nostres domicilis».

Cal pensar que el poble s'esforçaria per adaptar-se al nou emplaçament; no els quedava altre remei, al menys mentre no canviàs la situació militar. Els documents de venda de cases coincideixen amb anys d'epidèmies. Per una o altra raó, pareix que hi va haver una notable migració.

El fet de formar un poble ja permet cercar uns medis de vida que no depenen, únicament i exclusiva, de la possessió d'un tros de terra. Em referesc a l'artesanía i el comerç.

L'obra de pauma, que es conserva des dels temps dels moros, permet realitzar als qui queden dins el Castell una activitat econòmicament profitosa; es tracta, principalment, de vells i nins que han deixat d'ésser una ajuda en la feina del camp al no poder fer el desplaçament.

En Joan d'Orpi (any 1397) demana que es posi una multa a uns homes que, amb cans, han entrat dins la seva alqueria per robar càrritx, paumes i troncs. Aquesta nota ens demostra la importància econòmica que tenien les matèries primes de l'obra de pauma. Crec que si no hagués estat pel fet de viure dins el Castell, amb totes les limitacions que això comportava, no conservaríem tan viva aquesta artesanía.

Una altra obra artesanal que es realitza dins el Castell i que és fomentada a nivell de l'illa pel mateix rei Jaume II, és la confecció de teixits. En

Jaume Crespí, castellà entre 1362 i 1370, és teixidor. Ho és també en Pere Seguer, castellà entre 1375 i 1417. Es tracta d'una artesanía que tindrà molta força a Capdepera fins a finals del segle XIX.

Concloent, Capdepera neix a l'any 1300 per mandat reial i per atendre unes precaucions militars que milloraven la defensa de l'illa. Per altra part, els gabellins, en no tenir la seguretat de recollir els fruits del camp i de conservar els animals, cerquen i desenvolupen uns altres medis de vida.

Segons explicaven a l'any 1328 els homes que ja tenien ca seva a la vila nova de Cap de la Pera, succeir que el Rei de Mallorca, Jaume II, l'any 1300 ordenà i manà que tots els habitants del dit Cap de la Pera canviassin els seus domicilis i habitacions a un lloc alt, el qual, per dictat del mateix Rei, devien emmurallar. Però el Rei morí (any 1311) i els habitants llavors no pogueren canviar els seus domicilis amb el pretext de que la gent era molt pobra i necessitada i no disposava de medis.

Després, regnant el Rei Sanç (1311-1324), aquest envià el noble Pere de Fonollet, qui va manar als habitants que canviassin els seus domicilis al lloc assenyalat. Però encara varen estar un temps sense canviar fins que vengué a dit lloc el mateix Rei Sanç i va reiterar el manament de canviar els domicilis, prometent ajudar amb 100 sous a cada un per fer les obres i altres despeses.

Segons les mateixes Ordenacions Reials, les noves viles podien tenir el seu barri. Per això, el Rei ordenà que «e defora la vila, so es a saber, fora del mur, sien donades e signades altres XII quarterades de terra o més, si més hi ha mester, a cases a fer e edificar, e allò serà dit, barri de la vila».

Ben prest es construïren cases al raval del Castell, o barri de la vila. També els habitants del Castell que disposaven de recursos econòmics, compraren dins el raval un tros de terra per fer-hi un hort.

A l'any 1313, en Xil Xesteyes aconseguí llicència per fer construir un forn per a coure pans i altres coses acostumades a les seves cases i pati que té a la vila o població de Cap de la Pera.

Entre 1311 i 1328 els gabellins faran el canvi de domicili. Per a l'historiador D. Antoni Pérez la data de 1328 és considerada com la de la ver-tadera fundació de Capdepera, ja que és aquell any quan ja s'ha establert i organitzat definitivament el primer nucli de població.

El nombre fixat pel Rei Jaume II per a construir les noves viles era de cent pobladors o caps de casa; població que no pogueren aconseguir alguns pobles. El mateix Rei oferí als gabellins cent sous, és a dir, cinc lliures, per ajudar-los a canviar de domicili. En total els hi va deixar 295 lliures; aquesta quantitat dividida per les cinc lliures que oferí a cada poblador, ens dóna el nombre de 59 cases.

A l'any 1482, a tota la comarca d'Artà, que comprenia les viles d'Artà, Capdepera i Son Servera, hi havia 1490 habitants. Acceptant el risc d'una possible equivocació, pens que a la nova població hi podien viure unes 200 persones.

DESCRIPCIÓ DEL POBLE

Ja des de les primeres cases, la construcció del poble se va haver d'adaptar a la forma i situació que el Rei Jaume II havia marcat per a la fortificació.

Al parèixer, el poble va créixer segons un procés natural, és a dir, sense una concepció prèvia. Quan Jaume II va fer les Ordenacions, no hi posà uns carrers i uns trasts (terrenys edificables), sinó que va assignar l'obligació de deixar uns passos als quals anomenava «carreres comunes»; aquestes devien tenir una amplària de tres brases reials que, òbviament, aquí no tengueren.

El nom de carreres comunes ens fa pensar en un lloc on es feia una vida de relació social, on jugaven els infants i que, a les voreres de la casa, podia esser considerat, en certa manera, com a propi. Molts hem vist, encara, a les dones agranar «sa carrera».

Al mateix temps que es posaven les primeres pedres de la murada i es construïen les primeres cases, se va emprendre la construcció de l'esglesieta.

La cristianització i evangelització de l'illa havia començat just acabada la conquesta pel Rei Jaume I. Amb la finalitat de que les construccions cristianes s'estenguessin ràpidament es va cercar una fórmula arquitectònica de fàbrica senzilla i baix cost. La principal característica d'aquesta arquitectura és la sobrietat.

La documentació més antiga referida a la capella del Castell és de l'any 1316, quan l'edifici ja estava gairebé acabat. El mestre d'obres va esser Llorenç de Santa Creu, el mateix que dirigí la construcció de l'església de Santa Fe de Ciutat. Les portes es varen fer a Ciutat i un barquer les va dur fins a Capdepera. Segons l'arquitecte D. Gabriel Alomar, l'esglesieta estava formada per un sol tram de nau amb una coberta de dues vessants feta de bigues, fustes i una protecció exterior de teules. El presbiteri tenia el pis un poc més alt que la resta i estava cobert amb una volta de creueria, tal com es conserva avui en dia. També es conserva el primitiu altar, la sagristia i el Crist. Va esser construïda baix l'advocació de Sant Joan.

La capella tenia el portal a un costat; segurament el que hi ha actualment. L'actual façana pareix no correspondre, segons D. Gabriel Alomar, a la primitiva construcció ; aquella segurament era més baixa i sense l'ull

de bou. L'antiga espadanya seria més petita i segurament tendria un sol arc ogival cobert per una teuladeta. La seva situació, que normalment era al peu de l'església, aquí no podrà esser ja que hi havia la murada; el que és més probable és que estigués damunt el portal. L'espadanya, pel seu baix cost, venia a substituir el campanar. Segurament, l'església no tendria gaire més altura que les cases.

El primer prevere (any 1323) fou Bartomeu Vanrell; tenia un sou de 18 lliures i l'obligació d'estar present totes les hores del dia i de la nit, així com el deure de dir missa i altres oficis divins.

L'esglesieta, pel seu caràcter de construcció pròpia de la colonització, es va convertir, endemés de centre de culte, en lloc de reunió i als seus voltants s'instal·laven els mercats i s'hi feien les assemblees polítiques i administratives.

Un altre servei públic imprescindible per a realitzar una vida comunitària era el de disposar d'una font o dipòsit d'aigua. El repetidament citat document de les Ordenacions obligava a que cada poble es proveeixi de l'aigua «e fonts e, si no hi ha pous, ni fonts, fassen ajups e basses». La construcció d'una bona cisterna era de vital importància per a una fortalesa; es feia a un lloc ben protegit ja que s'havia d'assegurar que no s'enverinaria l'aigua en cas de setge o atac. Un Castell molt conegut, el de Bellver, té la gran cisterna enmig del pati. La poca cabuda de la cisterna del Castell i el fet de que és l'únic dipòsit que hi ha dins la fortificació fa pensar que l'aigua es devia guardar per els moments de perill en que la gent, tancada dins la murada, no podia baixar amb les gerres o altres medis a aprovisionar-se. A l'any 1349 s'ordena que «la cisterna del Castell del Cap de la Pera sia buidada e be escurada e après complida de l'aigua dels pous». La cisterna era una de les primeres obres que es feien a un Castell i, també, una de les més guardades.

En el Castell també hi ha un pati o plaça. Se l'anomena d'una manera o de l'altra segons el document sigui militar o civil. La plaça de l'església és el lloc de trobada de les manifestacions religioses, de les assemblees públiques i de les concentracions militars. La forma de la plaça o pati era segurament irregular; la seva situació no tenia perquè esser el centre del poble sinó que, més bé, estaria davant la façana de l'església.

La plaça, amb el temps, se va anar fent més petita, fins a desaparèixer en el segle XVI. Les cases anaren omplint l'espai i ja l'any 1416 el castellà ordenà a Tomàs Crespí que buidàs la torre i que fes estància en el pati del Castell si no tenia on viure.

En el segle XIV, el Castell just tenia un portal d'entrada, el que coneixem com a portal del Rei En Jaume. El camí reial pujava pels Quatre Cantons, travessava el raval o barri del Castell i, una vegada passat el portal d'entrada al poble, es convertia en el Carrer Major que acabava davant el portal de l'esglesieta. El Carrer Major era dret i amb molta costa, la qual cosa el

feia agre, incòmode i mal de pujar. A la part esquerra tenia tota una alineació de cases que confrontaven al nord amb la murada, la qual era aprofitada com a paret mestra i reduïa molt el cost de la casa. A la part dreta alternaven cases i carreres públiques. El Carrer Major devia tenir uns quatre metres i mig d'ample, quasi el que el Rei Jaume II havia ordenat que devien tenir els carrers (tres brases reials, uns cinc metres). Els carrers transversals no arribaven més que a uns tres metres d'amplària.

Si consideram la forma del Castell com un triangle, pareix que hi havia un carrer paral·lel a cada una de les tres alineacions de murada. M'ho va fer pensar el fet de que les autoritats militars deixassin, des d'un principi, aferrar les cases a la murada; s'ha de tenir en compte que, en aquell segle, la murada no era més que una paret alta que tancava el poble. Si tenim la seguretat de que hi havia dues fileres de cases aferrades a la murada –la del Carrer Major i la dels carrers que uniria, segles més tard, els dos portals– ben bé hi podia haver una altra filera de cases aferrades a la murada de llevant. Endemés d'aquests tres grans carrers hi havia els que, escalonadament, remuntaven la muntanya. Segurament, els més acostats a la torre d'en Miquel Nunis no tendrien més que unes poques cases, ja que sinó, no s'entenen descripcions com aquesta: «venen unes cases dins el Castell i afronten amb Carrers públics per totes les parts». Possiblement, entre aquests carrers més llargs hi havia qualche pas.

La bellesa d'aquest tipus de construcció està en la varietat, el canvi i la sorpresa: uns carrers torts que s'adapten a la muntanya, unes per a esquivar un fort desnivell, altres per aprofitar una roca i assentar-hi la façana; aquí un enfonyall i allà una endinsada.

De les cases no dispòs de documentació, però pens que és vàlida l'aproximació que ens va donar l'amo En Joan Coll: «Les cases eren petito-nes, baixes i mal distribuïdes; un portalet baix i rodó; una entradeta que servia de cuina, menjador i dormitori dels fills; un enfony on hi cabés un llit de matrimoni per dormir-hi aquest; un sostre o porxo a on dormien les filles, servint també de graner. Els fills dormien damunt palla si en tenien, i quan no, un jaç de càrritx».

Les cases atracades a la murada pareixen les més grans, sobretot les del Carrer Major. Una mesura aproximada per a aquestes més grans seria la de 5'5 metres de llargària per 4'5 metres d'amplària, o sigui, uns 25 m². Dins la casa, per pujar al sostre, s'emprava, segurament, una escala de fusta.

LA MURADA

Encara que així consti en els documents i que els mateixos gabellins considerem la fortificació que tancava el poble com un castell, a efectes militars no va tenir la mateixa consideració que els Castells de Bellver, Alaró, Pollença i Santueri.

En el *Cronicón Mayoricense* de D. Álvaro Campaner, sempre que hi ha una referència als castells reials, no apareix el nom de Capdepera. Aquestes notes se refereixen a qüestions organitzatives (pagament de la guarnició i

moviments de la tropa). En tots els aspectes hi ha unes clares diferències entre aquest i els altres castells. Mentre que els quatre castells anomenats tenen un castellà (autoritat militar) i una guarnició militar pròpia, amb una paga assignada per compte de la hisenda reial, en el nostre Castell hi ha un castellà que també cobra de la hisenda reial, però la guarnició la formen els propis habitants de la vila i el pagament de les guàrdies el fa la Parròquia d'Artà. Si aquells són unes autèntiques fortaleses militars, aquí no hi ha més que una vila tancada per una murada amb una, a vegades, no gaire clara separació entre el poder civil i el militar, entre el que és fortalesa i el que és poble.

Tant el poble com la murada es construïren per ordre del Rei Jaume II. Els mateixos tècnics reials marcaren on havien d'aixecar-se la fortificació i, segurament, donaren les mides d'altura i de gruixa que havia de tenir la dita murada. El pagament de l'obra anava a càrrec de la Parròquia d'Artà i cada any s'hi destinaven cent lliures que el batle recollia de les ajudes i imposicions econòmiques que feia als habitants de la parròquia.

Amb uns recursos econòmics tan escassos i tan mals de cobrar, l'obra va anar molt lenta. Se necessitaren uns setanta anys per acabar-la, tot el contrari del que va passar amb el castell de Bellver, començat gairebé al mateix temps que el de Capdepera però, gràcies a la gran quantitat de recursos que se li destinaren, acabat en nou anys (1300-1309).

Si no se contava amb ajuda reial era molt difícil construir una fortificació com la que se volia fer. A l'illa, altres tres pobles s'havien de murallar:

Santanyí, Campos i Son Servera; tan sols el primer poble començà l'obra. A Santanyí, com a Capdepera, l'obra se pagava amb els diners que es recollien a la mateixa parròquia, però a l'any 1595 la murada encara no era més que una paret que tenia cinc tapiades d'alta.

No sabem quin any començaren les obres de la murada del Castell de Capdepera. Pareix que bona part se va fer quan ja hi havia establert un important nucli de població. A l'any 1339, el Governador de l'Illa ordenava que es treballàs en els murs del Castell «perquè l'obra es feia per millorar la comoditat i utilitat dels homes de la parròquia».

Pareix que el primer encarregat de l'obra va ésser el prevere Bartomeu Vanrell. Vengué a viure al poble l'any 1323. El prevere, com a persona més lletrada i capacitada del poble, estava facultat per a exigir, recollir, rebre, procurar, administrar, gastar i distribuir tots els diners destinats a l'obra.

A rel del conflicte bèl·lic entre la Corona de Mallorca i la Corona d'Aragó (1336-1343), les obres de la murada reben una forta empenta. Cada any, el Governador de l'Illa recorda i ordena al batle d'Artà el pagament de les cent lliures. En el mes de Febrer de 1338, Bartomeu Vanrell ha elegit com a lloc idoni i decent per fer un forn de calç, la possessió de Romeu Blanquer, d'Artà. La calç del nou forn és per fer la nova murada.

A l'any 1339, el Governador Roger de Rovenach ordena al batle d'Artà que «tots els homes de la parròquia que tenen animals de tragino i que tenien la costum de llogar-se a Bartomeu Vanrell i que ara ho contradiuen, que els obligui a treballar amb el lloguer acostumat».

El prevere Bartomeu Vanrell deixa l'ofici i procuració de l'obra del Castell a l'any 1341. En el seu lloc hi posen a Pere Romeu, d'Artà, en el qui confien per la seva diligència i legalitat.

A l'any 1342 s'ordenava que, a hora decent, els pobladors entrassin dins el Castell cada vespre i que tencassin les portes. Per tant, pareix que el mur ja tenia una altura considerable. De les portes tenim una mica d'informació; el document diu així: «e reconegut, a vista d'ull, que es mes-ter que la porta menor sia serrada, e que hi sia feta portelleta, per la qual les gents putxen entrar e eixir, per tal que en temps de guerra no calla obrir la porta major». La portelleta es va fer l'any 1385.

La data de l'acabament de la murada pareix coneguda: l'any 1386. El Governador ordenava, el 25 d'abril d'aquest any, que «sots pena de cent lliures reals, que de assí a la festa de Sant Miquel propvinent, tots els homos de la dita parròquia hagen obrat, e acabat d'obrar, e fet obrar aquell mur qui resta a obrar en lo dit castell, per manera que sia assolit, així d'alt e de grux, al altre mur qui ja es en lo dit castell, e de semblant obra que l'altre qui de tall, en lo qual contribuesquen tots aquells qui son acostumats en altres talls, qui es fassen per obres comunes de la dita parròquia o en altre manera».

Al mateix temps que els gabellins construïen les cases i s'establien, començaren la neteja de la muntanyola per a aprofitar el pedreny que anava

sortint i, també, per a tenir una bona visió dels entorns des de dintre de la fortificació. Això permetia al servei de guaita descobrir qualsevol atac per sorpresa de l'enemic, que era, segurament, el tipus d'atac que més es temia.

La muntanya del Castell és d'una classe de pedra extraordinàriament forta, a la que els entesos del poble anomenen «reviu de pedra de grava». Els fonaments i la part baixa de la murada, que a qualche part arriba fins a un poc més de la meitat, estan construïts d'aquest pedreny i una mescla de calç, grava i aigua (argamassa). La part alta està feta amb marès i argamassa. Les cantonades també són de marès. Analitzant el tipus de gra de marès emprat, se creu que és de les pedreres que hi ha entre les cases de Benifela i Son Jaumell; tal vegada de qualcuna més a prop.

Una característica que crida molt l'atenció de l'obra de la murada és la seva rusticitat, és a dir, una gran simplicitat i senzillesa de formes, aprofitant el material que es tenia més prop. Una obra, en definitiva, feta sense excessives precaucions, tant en la construcció (a certs redols les pedres, més que col·locades, pareix que estan acaramullades), com en el material (tot el pedreny està sense escairar).

La murada tampoc disposa de les millores defensives que en aquell temps eren habituals. Per exemple, el Castell de Bellver, començat abans que el de Capdepera, té a la base i en el parament exterior un reforç en forma de talús. Aquest sistema de construcció presentava bastants avantatges; en primer lloc, aquest reforç feia més difícil la destrucció de la murada, i en segon lloc, feia més eficaç la defensa de la fortificació. Els projectils (pedres) que llançaven els assaltants o deixaven caure els defensors s'estavellaven en la base atalussada de la murada; els bocins que es feien i la resta dels projectils tornaven contra els mateixos assaltants, encara amb més força.

La murada, de tant en tant, era inspeccionada per un mestre de picapedrers que enviava el Governador de l'Illa. A l'any 1343, el Governador de Mallorca, Gilabert de Centelles, manava al batle d'Artà que pagàs de quinze a setze lliures al mestre de picapedrers Lombarda pels jornals que tenia fets a l'obra del Castell.

La murada presenta dues fileres d'espitlleres, una a l'altura del camí de ronda i l'altra a poca distància dels fonaments. La filera més baixa donava a l'interior de les cases; a la part de murada on estava adossada la primitiva esglesieta, també n'hi havia.

L'emmerletat es una paret construïda a la cara del parament exterior i damunt la plataforma de la murada. L'emmerletat podia acabar en seccions altes i baixes col·locades de manera alterna; les seccions altes es diuen merlets. Els merlets que es conserven actualment varen esser construïts fa un segle, més o menys. Al peu del

Emmerletat hi ha un camí de ronda que permet l'accés a la filera alta d'espitlleres. No sé si quan se va acabar la murada, segurament a l'any

1386, aquesta tenia merlets. A partir del segle XIII és molt estrany trobar fortificacions que en tinguin. Fins al segle XV, l'arma defensiva més utilitzada era la ballesta i les espitlleres eren, precisament, per a protegir el ballester a l'hora de disparar la fletxa. La gran quantitat d'espitlleres que hi ha a l'altura del camí de ronda constitueix l'argument més convincent per a negar, o al menys dubtar, de la construcció de merlets. Els merlets que avui conservam, construïts a finals del segle passat amb tres peces de marès rectangular col·locades de pla, no se corresponen amb els que es feien en el segle XIII que, segurament, serien de pedreny mesclat amb argamassa, com la resta de la murada.

Quan observam amb deteniment el material de la murada (pedreny a la part baixa i marès a la part alta), creiem descobrir, de sobte, que l'ús de les dues classes de pedra és una mostra inequívoca de que es va fer, al menys, en dues tongades. La meua opinió és que la part de murada construïda amb marès no és més que el resultat de successius adobs o reparacions, fets, principalment, en els segles XVIII i XIX. Els murs de l'església que són al mateix temps murada, estan fets igualment de pedreny, per bé que en aquests murs el marès també és utilitzat no tan sols per reforçar les cantonades sinó també a la base atalussada i altres indrets. Les torres de defensa que es conserven i que permeten una completa observació, també són totalment de pedreny i les cantonades de marès. Aquestes observacions, a falta de comprovació documental, me fan suposar que tot el temps que la murada va tenir un valor defensiu, l'obra es va fer amb pedreny i que, en els segles XVIII i XIX, com ja he dit, els adobs es feren amb marès ja que això facilitava molt la construcció.

SEGLE XV

El segle XV és temps de crisi. I on hi ha fam i privacions compareixen les malalties. En aquell segle les epidèmies varen esser freqüents i la mortalitat molt nombrosa. A l'any 1415, la major part de la gent del Castell del Cap de la Pera «ha mort, per mortalitat».

En qüestió d'higiene i salubritat, l'Edat Mitjana representa una passa enrere respecte de l'antiguitat clàssica. La manca de clavegueres (servei que, per exemple, ja tenia la ciutat romana de Pollentia) i la convivència domèstica amb els animals, exposen als habitants de pobles i ciutats a tota mena d'intoxicacions i epidèmies.

En el mes de maig de 1495, els habitants del Castell desempararen la fortalesa a causa de la sospita de «morbo». Quan es produïa un focus epidèmic era normal aïllar la zona afectada; els malats es recloïen en els llatzerets, i els que estaven sans, si podien, també s'aïllaven, abandonant el poble o barri fins que l'epidèmia havia passat. Es tractava, doncs, d'una mesura profilàctica.

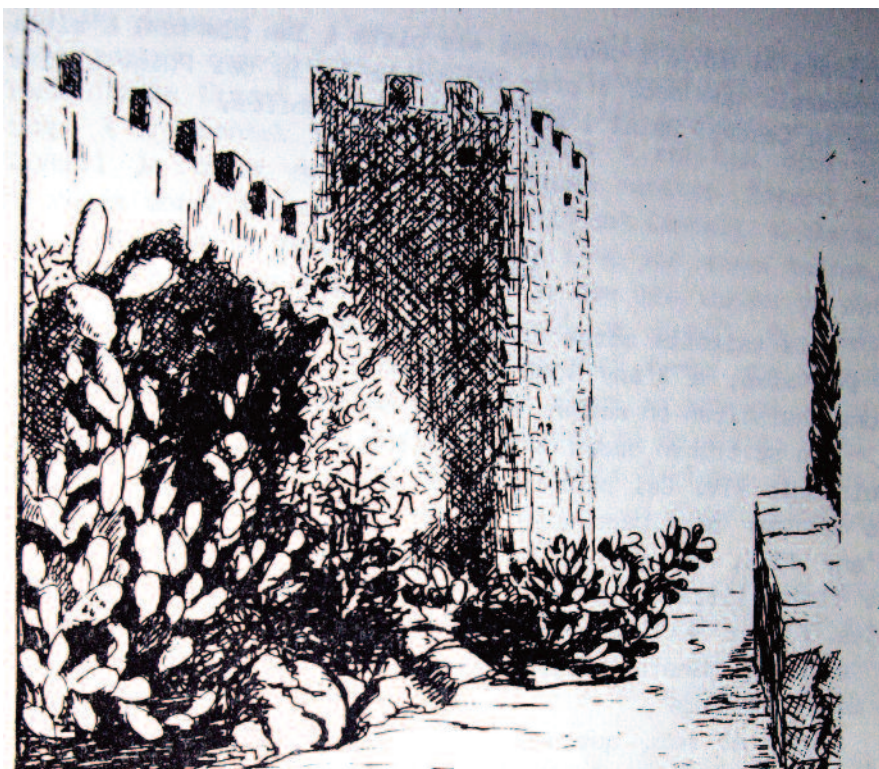
L'Arxiduc també assenyala aquest esdeveniment de l'any 1495, però atribueix l'abandó a l'escàs valor militar del Castell. Si bé és cert que la fortificació no va estar mai sobrada de precaucions defensives, també és veritat que el seu abandó no hagués estat permès.

La gent del Cap de la Pera organitzava per ella mateixa la defensa de la zona. El poder militar, durant tot aquest segle i l'anterior, el va exercir el Castellà, que normalment era escollit entre els homes bons i rics de la població i que es distingien per la seva legalitat, suficiència i fidelitat al Senyor Rei, per voluntat del qual tenia i guardava, dia i nit, el Castell. Tenia un salari i uns drets.

Els canvis de castellà se comunicaven al batle de la parròquia d'Artà i se li recordava que devia tornar les ajudes i socors de companyies i d'armes necessaris en la defensa del Castell, així com el Condell i l'ajuda, tota vegada que fos requerida pel castellà.

El castellà, en cas de molt de perill, podia demanar ajuda a la resta de la parròquia d'Artà i a les parròquies de Sineu, Petra i Sant Joan de Sineu.

La parròquia d'Artà, a part del servei de talaier i d'escolta, organitzava un servei de guaita en el Castell, el qual era rotatiu entre tots els homes armats. Per a aquest servei també tenien un salari.

S'anomenaven homes armats tots aquells que es trobaven en condicions de realitzar un servei d'armes; tots prenen part en la defensa del Castell. Cada home armat tenia i guardava les seves pròpies armes. Per altra part, en el Castell, no faltaven mai les provisions d'armes per a aquells que encara no en tenien, o per a aquells altres que no havien pogut recollir les seves a l'hora de refugiar-se. L'arma bàsica d'aquell segle era la ballesta; també hi havia espases, escuts, llances...

Molts hem sentit contar que, a començament d'estiu, a l'hora de fer les messes, de segar el blat, la gent ho feia protegida per homes armats, per por dels moros. Aquesta contarella me pareix un tant irreal. El que sí crec és que, degut a l'obligació de dur sempre les armes damunt, anaven a segar armats.

Del poble en tenim ben poques notícies. Per esser temps de crisi, tot seguia, probablement, més o manco igual que en el segle XIV. La població, en els anys d'epidèmies, va sofrir un fort descens. Apareixen documents de venda de cases.

Al raval la terra està molt esbocinada. La família de Pere Massanet, així com Bartomeu Moll i Pere Llitera, que viuen en el Castell, hi tenen el seu hort. També hi ha patis de terra, com el de Joan Moll, i les cases de Na Torrella i Bartomeu Massanet, entre d'altres. Les cases formen uns trossos de carrers i també una plaça que s'anomena de la Ramada; a ella hi donen uns camins públics. A un d'aquests camins hi ha l'hospici de Jaume Andreu i una sitja que és comuna.

La possessió d'es Claper confronta amb el poble. Julià Blanquer, que és el seu propietari, hi posseeix una torre o alqueria. A l'any 1446 es queixa davant el governador de que molts destapen les portellades i el bestiar dels veïnats hi menja i destrossa els blats i les plantes. L'altra possessió que està a prop del poble és la del Puig. Limita amb el Castell Reial i amb dos carrers públics.

Les torres

Els vaixells moros seguien saquejant la costa gabellina i per això, a l'any 1386 i següents, els habitants de la zona insistiren en acabar el mur i després en millorar-lo.

No se troben dades de les millores que es feren a partir del segle XIV. Cal pensar, entre altres motius, en un canvi de sistema de finançament de les obres. En el document de l'any 1386, en que el Governador mana acabar el mur, ja se flexibilitza la manera de recollir les lliures necessàries. El mur «es ferà per obres comunes de la dita parròquia, o en altre manera, segons que a ells pus profitosament e, a menys damnatge».

Quan el mur, que era el previst, ja va estar acabat, els gabellins el reforçaren amb les torres. Temien que els moros, en llurs constants desembarcaments, poguessin assaltar el poble.

Encara que no es disposi de documentació per a confirmar-ho, se sap que la construcció de les torres és posterior a la de la murada. L'observació de la fortificació ens ho assegura. En primer lloc perquè les torres estan adossades a la dita murada, com si estiguessin aferrades; entre una i altra no hi ha cap mena d'enllaç. En segon lloc perquè s'observa que en els angles o cantonades de la murada, on estan adossades les torres de sa Boira i de ses Dames, se conserven les espitlleres de la part baixa, les quals quedaven totalment inutilitzades per tenir la torre davant. Aquesta és una prova evident de que la construcció de les torres és posterior.

Un document de l'any 1416 ens confirma que ja hi ha unes torres construïdes. Oferesc la transcripció: «...per tenir Tomàs Crespí una de les torres del Castell, a cert temps i l'esmentat Tomàs prometé obrar o edificar dins el Castell la torre de Verger on pogués habitar. Emperò no ha curat obrar i Pere Seguer, castellà del Castell, a càrrec del qual està la guarda del Castell i de les seves torres, li ha ordenat que buidi la torre ja que les torres no són donades ni estan fetes per habitació de ningú». Si Tomàs Crespí tenia una de les torres per cert temps era perquè s'havia compromès a edificar-ne una altra on anar-hi a viure. A les torres no hi deixaven habitar; hi ha altres testimonis que ho confirmen. Així, al prevere Bartomeu Vannerell, administrador de les obres de la murada, el feren abandonar la torre d'en Miquel Nunis a l'any 1341.

Segurament, a partir del segle XIV no deixaren de fer-se aquests senzills acords privats entre el castellà o governador i qualche gabellí interessat. Tots hi guanyaven: el gabellí perquè millorava la vivenda, i el castellà perquè reforçava la defensa del Castell.

Les torres se construïren dins la primera meitat del segle XV, però no en sabem res més. No hi ha cap referència. Per a fer-nos una idea més clara de com podien esser, intentem una comparació entre les quatre torres que es conserven.

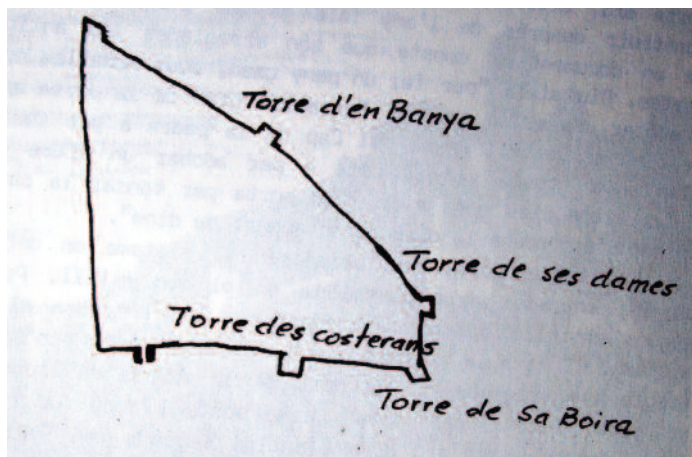
La torre de ses Dames conserva l'obra feta amb pedreny fins a l'altura del camí de Ronda, per la qual cosa, d'acord amb la hipòtesi seguida per a l'estudi de la murada, aquesta torre ha sofert poques reparacions. Si se contempla la torre de ses Dames

des del camí, un poc abans d'entrar pel Portalet, la imaginació ens dirà com eren les primitives torres. L'obra feta amb pedreny no mostra cap mena d'enllaç amb la murada; més bé dona la sensació de que el pedreny està acaramullat, les espitlleres no respecten un ordre i tot causa una sensació de senzillesa, improvisació, rapidesa i rusticitat. Juntament amb la torre d'En Banya i la de Sa Boira, coincideixen en el tipus d'accés a la plataforma on hi ha l'emmerletat: dues escales de pedra iguals partint del camí de ronda tenen el primer escaló en el punt mig, després una escala pren cap a la dreta de la torre i l'altra cap a l'esquerra.

En el segle passat, la torre de Sa Boira se va fer més alta. Construíren una nova volta amb la finalitat de fer-hi una habitació. Les espitlleres altes i l'escala de la dreta d'accés a l'emmerletat quedaren inutilitzades però se conserven. Aquesta torre ha sofert altres modificacions. Segurament ha estat reconstruïda quasi totalment. La base és de pedreny, però aquest no arriba ni tan sols a l'altura de les espitlleres baixes. La resta de l'obra és d'un marès de no excessiva duresa i tampoc gaire ben col·locat. Això fa pensar en que la reconstrucció es va fer en un temps en que el tipus de material ja no tenia excessiva importància; la por ja hauria fugit.

La torre d'es Costerans presenta unes característiques molt pròpies. Bastant ben conservada, està construïda únicament amb marès. Les cantonades no mereixen cap ressenya especial, però sí el mur que està fet amb peces d'un marès viu, més o manco escairades i ben col·locades. Si les restauracions que s'hi puguin fer no demostren el contrari, és la única torre que no tenia l'entrada a nivell del carrer. Aquest enfonsament de la base de la torre bé podia haver estat aprofitat per a fer-hi la presó. En els segles XIII i XIV això era una pràctica molt normal; recordem la presó del castell de Bellver, més coneguda com l'Olla, i la del castell de Santueri. La torre d'es Costerans és de planta quadrada i de major superfície que les altres; aproximadament un metre més per costat. Si se pren com a punt de referència el camí de ronda, resulta que aquesta torre s'aixecava més que les altres. La volta no és de canó, com pareix que era habitual, sinó apuntada. Per altra part, és la torre que està més a la vista. La mirada dels que vivien al Raval o dels que pujaven al Castell, pel portal que fos, sempre es topava amb aquesta torre. Cal pensar que era la torre principal, la torre de l'homenatge.

Les quatre torres que hi ha a la murada estan col·locades allà on el rellieu de la murada feia més fàcil l'assalt. Dues de les torres protegien les cantonades de la murada que mira cap el migdia. S'hi feren torres a les cantonades de la murada que mira al nord?

Estratègicament, pareixen dos punts on també era necessari augmentar la protecció, ja que el desnivell del terreny no és molt fort. No se sap res de si hi va haver una torre en el racó de l'església, però quan en el segle XVI aquesta sigui ampliada, el presbiteri tindrà algunes de les característiques de les torres.

Prop de l'altra cantonada sí que se n'hi construí una de torre: la torre-porta del Rei En Jaume. Per un dibuix del recinte emmurallat, signat per O'Neill i recollit a una

de les darreres pàgines del *Cronicón Mayoricense* de D. Álvaro Campaner, ens queda constància d'aquesta torre-porta. No se sap per què s'anomena portal del Rei En Jaume. No hi ha proves de que cap dels reis privatis de Mallorca visitàs el poble. El Rei Sanç tan sols vengué per a ordenar als gabellins que es canviassin al lloc assenyalat, o sigui a la futura zona emmurallada. El més probable és que recordi al Rei Jaume II, fundador del Castell.

Segons els documents gràfics abans esmentats, la torre-porta era, exteriorment, una torre més. Segurament se va construir després de l'any 1418 ja que d'aquesta data hi ha un document on consta que són arreglades les antigues portes. Diu així: «per fer un pany gran, dues arnelles noves e adobar una vella ops del forrallat gran de la porta apart de dins el Castell Reial del Cap de la pedra e per fer una clau nova grossa al dit pany e per adobar un altre pany e fer altre clau nova a la dita porta per tancar la cadena en que s'enquedena la dita porta apart de dins».

Les torres-porta revolucionaren el sistema de defensa de les entrades dels castells, en el segle XIII. Prest, alguns castells mallorquins adaptaran les entrades al nou sistema. El retaule de Sant Jordi, dibuixat per Pere Nisart (segle XV), reproduïx una part de la murada de Ciutat on se poden identificar dues torres-porta. També la trobam en el castell d'Alaró i a l'antiga entrada del Palau de l'Almudaina (actual entrada al museu). Aquesta darrera torre-porta se va construir en temps del Rei Jaume II.

Les torres-porta no eren totes iguals sinó que s'adaptaven molt bé a qualsevol tipus de fortificació. Consistia en allargar la zona d'entrada, fent-ne com un túnel; en els dos caps d'aquest túnel s'hi posaven unes portes i, en cas de que l'enemic destruís la porta exterior, entrava dins una zona on els defensors podien, amb facilitat, anihilar-lo.

La torre-porta del Castell tendria també dues portes. Tota la construcció se faria per fora de la murada i, aprofitant el desnivell de la muntanya, el portal exterior podia estar més alt que la base de la torre. Així tendria l'accés mitjançant una rampa, la qual cosa afavoria les possibilitats

defensives. Les grosses pedres que servien de polleguera a les gruixades i feixugues portes no pareix que fossin les que avui hi ha col·locades, doncs no donen senyals d'haver estat molt utilitzades (no estan molt polides pel rosec de la porta).

Segons referències orals de D. Antoni Gili, a dins el Castell hi havia una ballestera (proteccions, normalment de fusta, darrera les quals s'hi protegien els ballesters). Un lloc prou favorable per a col·locar-la era davant el portal del Rei en Jaume, doncs per esser el carrer dret i costa amunt, tendria una bona visibilitat i altres avantatges.

A poc a poc, l'antic poble emmurallat va cobrant aspecte de castell.

Aquest dibuix de O'Neyle reproduïx l'estat del Castell abans de l'any 1789. Cal fixar-se en la torre-porta del Rei en Jaume i en que la muntanya està neta de vegetació i de cases.

SEGLE XVI

En el segle XVI, el poder dels turcs a la Mediterrània era molt gros. Les incursions dels pirates foren freqüents, sobretot després de que Mallorca abandonàs el castell d'Alger. Els turcs s'escamparen com oli vessat.

Dins mar, els vaixells turcs estaven dirigits per pilots propis, però en terra les tripulacions i tropa anaven orientades per antics esclaus fugits o mallorquins renegats, experts coneixedors de les marines. Les incursions només començaren a minvar a partir de la batalla de Lepanto (1571).

El pla de defensa comprenia tota l'illa. Incloïa les fortificacions de Ciutat i Alcúdia, la millora i construcció de les talaies de foc, les torres de defensa i l'habilitació dels castells d'Alaró, Pollença i Santueri, destinats a refugi dels infants, dones, vells i malalts. Aquella por secular i mil·lenària se va ajuntar, en aquest segle, a una tenacitat exemplar.

En els segles XVI i XVII, l'illa quedà envoltada de talaies de vigilància, també conegudes com a talaies de foc. Dins la zona de Capdepera n'hi ha dues: la de Cala Moltó o de Son Jaumell, que és de l'any 1597 i tenia un fester; l'altra és la torre d'en Massot, construïda al cim de la muntanya del Cap Vermell, que és de l'any 1577 i també tenia un fester.

A un informe de l'any 1595, escrit per D. Joan Binimelis, consta que prop de Cala Rajada els antics edificaren una torre de guarda molt apropiada, però els que vengueren després no la conservaren i ara està tota caiguda i no serveix; encara l'anomenen Torre Cega. Evidentment, la Torre Cega va esser construïda (probablement dins el segle XV) per a guardar, vigilar i defensar l'embarcador o port que hi havia a la cala. Era important la guarda d'aquesta cala perquè d'aquí partien les embarcacions que prenién cap a Menorca.

La Torre Cega tenia forma rectangular, amb uns 9'5 metres de llargària per uns 6'4 metres d'amplària. L'altura, a l'any 1608, era de 4 metres. Crec que, com que l'havien restaurada pocs anys enrere, l'haurien rebaixada uns metres. El portal no estava a pis de terra sinó que estava més alt, segurament com els de les talaies, on per a pujar-hi era necessària una escala de fusta.

En aquest segle, la gent de la marina tenia por. A un document de l'any 1562 hi consta que no feia molts d'anys que el raval de Capdepera havia estat assaltat i despoblat pels infidels i, per tant, amenaçava la dissipació, ruïna i despoblació del Castell.

Una expressió religiosa d'aquesta por la constitueixen els ex-vots que els salvats del perill dels moros oferien a la Mare de Déu de l'Esperança. Segons l'Arxiduc, a l'any 1875 encara eren nombrosos els ex-vots que penjaven de les parets del santuari.

Però la por i el perill no acabaren amb el coratge del gabellí, que va saber organitzar-se i adaptar-se a la difícil situació. No escatimà esforços: per una part, millorant la defensa del Castell i, per l'altra, intercedint davant les autoritats de l'Illa en demanda d'ajuda.

Una mostra palesa de la seva energia es produí l'any 1562, quan els honorables Joan Melis, Jeroni Guiscafré i Jaume Melis foren constituïts síndics, procuradors i comissaris de cinquanta-cinc firmants per a tractar l'assumpte (els constants saqueigs que sofrien) amb el metge Llorenç Fe, el qual s'oferí per a demanar al Rei que el Castell i terme de Capdepera fossin immunes a tots els tributs de la Universitat de Mallorca. Pareix que aconseguiren quedar exempts, almenys del tribut de mòlta.

La revitalització del fervor religiós és, en bona part, conseqüència de la por. El culte a la Mare de Déu de l'Esperança apareix a Artà, i segurament també a Capdepera, entorn de l'any 1576. El gremi de teixidors d'aquests dos pobles, probablement recolzats i animats pels pares franciscans d'Artà, estenia per aquestes contrades la devoció a la Verge.

En el segle XVI, la població en el conjunt de l'Illa presenta una corba alcista, malgrat caigudes força pronunciades (la pesta de l'any 1510 i la Germania). Lentament, la població es recupera, sobretot en els pobles, a partir de l'any 1531. A finals de segle, Mallorca torna tenir un nombre d'habitants semblant al de l'any 1329.

A la comarca d'Artà, l'augment de població pareix molt important. Segons D. Joan Binimelis, a l'any 1595 la comarca «comptava amb 560 homes armats; amb la demás gent de comunió que són fins a 1.700 ànimes i fins a 1.300 de gent inútil». En total serien 3.000 ànimes. Si comparem aquesta xifra amb la de l'any 1482, quan tota la comarca tenia tan sols 1.490 habitants, comprovam que la població s'ha doblat.

El Castell

1. *La fortificació*

El descobriment i us de la pólvora havia fet canviar l'armament bèl·lic. Ja no se feien escuts, ni llances, ni ballestes, sinó armes de foc: canons, colobrines, espingardes... A aquelles primeres armes, la gent les anomenava «bastons de foc». Les autoritats, per poder aconseguir el canvi d'armament, hagueren de prohibir la fabricació de ballestes i recollir les existents (any 1575).

Des de temps del Rei Catòlic, la Corona d'Aragó canvià les tècniques de fortificació. Es tractava de donar resposta als nous sistemes d'atac, basats en l'ús del canó i la mina. Les murades de l'Edat Mitjana no resistien a l'artilleria. Aleshores, apareixen nous sistemes defensius. A Ciutat, per exemple, se construïren grans bastions, i en els castells roquers de Santueri i Alaró s'aixecaren nous murs per fora de la murada. En el Castell de Capdepera, des del punt de vista militar, no se produeix una modernització del sistema de defensa. Les reformes, en tot cas, estan en funció de l'augment de població.

Els bastions són obres de fortificació de forma poligonal, generalment pentagonals. Els murs són de gran espessor, bastant més baixos que les antigues murades i amb una inclinació cap endins. Amb aquest sistema de construcció s'intentava que els projectils, en xocar amb el mur, no obrissin un buit, sinó que es desviassin fent el menys dany possible.

Després del seu viatge per l'Illa, D. Joan Binimelis aconsella als Jurats de Mallorca les millores que, per a la defensa de la costa, creu més necessàries. Recomana, per exemple, que la paret que tanca el poble de Santanyí se faci més alta i que s'hi col·loqui un canó. De la fortificació del Castell just assenyala que la murada és massa alta i que el camí de ronda recorre tot el mur menys a la part de l'església, però aquesta inconveniència se soluciona fàcilment. Les cases recolzades a la murada no podien obstaculitzar el passadís, però en aquest segle, les obres d'ampliació de l'església el tallaren. Aleshores, se va fer l'escala que hi ha davant el portal de la dita església i una altra escala que enllaçava el terrat de la cisterna amb el terrat de damunt l'antiga capella de Sant Joan; d'aquí se passava a damunt les voltes de la nau principal.

¿Com se pujava, abans del segle XVI, al passadís de ronda? Just hi ha dues explicacions del per què no conservam cap d'aquelles escales: o bé les escales eren de pedra i les han destruïdes, o bé les escales eren de fusta i amb el temps les canviaren per escales de pedra.

A l'església, a la clau de volta del primer tram, hi ha esculpit l'escut de Capdepera: tres torres, la del mig més grossa i més alta, i, entre torre i torre, un tros de murada; tot això damunt una pedra que D. Joan Lull identifica com la pedra d'es Faralló. Aquesta representació del Castell és molt semblant a la que hi ha a l'escut d'Artà, però també podria esser una fidel reproducció de la façana del Castell en aquell segle, on també hi havia tres torres: la del mig i que a l'escut duu la bandera, seria la de l'homenatge i que actualment anomenam com a torre d'Es Costerans; a les cantonades, les torres del Portal del Rei en Jaume i la de sa Boira.

2. El poble

Segons Binimelis, l'espai que hi ha tancat de murada està tan ple i poblat que no se troba un bocí de terra de deu pams en que no hi hagi una casa. En total hi va comptar 150 cases (any 1595). En el cadastre de l'any 1578, hi ha registrades, dins el Castell, 69 cases. ¿Com s'explica una diferència tan grossa entre les dues dades? ¿És falsa la que ens ofereix Binimelis? Jo pens que no.

El llibre de batiaments més antic que se coneix de l'església del Castell comença en el mes d'agost de 1597. En el primer lustre dona un promig de 20'6 batiaments per any. Si suposam una natalitat d'un trenta per mil, ens dona un cens de 700 habitants (*Manejo de Notas Históricas. Capdepera*, de D. Melsion Llull).

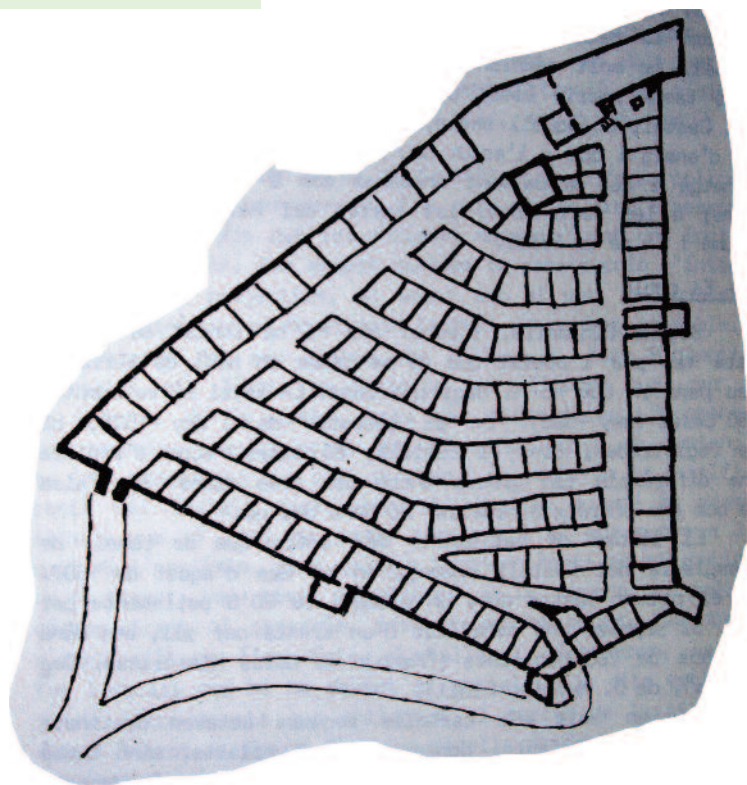
No tan sols els Castells roquers estaven destinats a refugi dels infants, dones, vells i malalts, sinó també l'Almudaina

d'Artà i segurament el Castell de Capdepera. L'oratori de Sant Salvador s'havia construït dins l'espai tancat de murada per a recollir-hi la gent inútil, al temps que els demés se defensaven de la invasió.

Dins el Castell hi vivien les 69 famílies esmentades, però també s'hi refugiava la gent que vivia al raval. Aquelles vuitanta-una cases que ens manquen per arribar al compte de Binimelis no serien més que altres tant-habitations on cada vespre hi anaven a romandre els que vivien banda fora la murada.

Segurament, tota família gabellina tendria posada dins el Castell. Per tant, a la zona de Capdepera hi hauria no gaire més de 150 cases, famílies o focs, com es deia llavors. La comarca d'Artà tenia uns 3.000 habitants que, repartits entre els 700 focs que hi havia, donen un promig de 4'3 habitants per casa. Si multiplicam aquesta dada per les 150 cases, ens dona una població de 645 persones, quantitat bastant aproximada a la que obtenia D. Melsion Llull a partir de les dades de natalitat.

Possible esquema urbanístic de l'interior del Castell en el segle XVI

3. *El Portalet*

A l'any 1595, el Castell ja tenia tres portals. Això vol dir que ja s'havia obert el Portalet, el qual era una porta secundària, com demostra el mateix nom. Els vespres, el Castell era, principalment durant els mesos d'estiu, un refugi per a la gent que vivia a al raval, per tant era necessari obrir un portal i un camí que fes més còmoda la pujada d'aquella gent més mancada d'energia.

El lloc on se va obrir el Portalet està molt ben escollit des del punt de vista militar ja que dues torres el protegien, principalment la torre de sa Boira, on està acostat. Damunt el portal i a l'altura del camí de ronda s'hi va fer un matacà.

Me pareix que a aquesta entrada també la conservam un poc canviada. Segurament, la marjada que hi ha davant el portal i que es va fer per a suavitzar la pujada, originalment no hi era i el camí passaria ran de la torre. El portal, per la part de fora, no seria de mig punt sinó d'arc rebaixat i un poc més ampla. Les portes, com les del Portal del Rei en Jaume, tenien una diferent amplària; les mides de les que hi ha exposades a la llotgeta són: 67 centímetres d'amplària, la petita, i 93'5 centímetres la més grossa. També tenien portella.

La situació d'aquest portal motivaria, un segle més tard, que una part de la gent que abandonava el Castell, encara amb la por dins el cos, construís llur casa on després, en el segle XIX, hi hauria el Carrer de la Mar.

4. *La poterna*

La tercera porta del Castell era la poterna. Avui està tapada i és molt difícil endevinar com seria. La porta estava aferrada a la part de tramuntana de la torre que anomenam d'En Banya. La seva situació recorda la del Portalet, just devora una torre.

La porta era molt petita, és a dir, baixa i estreta. Ja dins el Castell, donaria a un passadís molt estret, amb una bona paret a cada costat, com era propi dels Castells de l'Edat Mitjana.

Segurament, desapareixeria quan, a finals del segle XVIII construïren en aquell redol unes dependències militars.

5. L'església

En el darrer quart del segle XVI se va fer la primera ampliació de l'antiga esglesieta de Sant Joan. Els motius s'han de cercar en l'augment de la població i, també, en un renovat fervor religiós (al que s'incorporaven noves devocions).

A l'any 1572, l'esglesieta amenaçava ruïna i era perillós estar-hi, en-

cara que just fos per a oir missa. Poc temps després començarien les obres. Així, a l'any 1576 apareix un altar nou, el de Nostra Senyora del Roser. Cinc anys després s'acabava l'altar de Sant Sebastià. A l'any 1589 encara hi feien feina.

A la primitiva capella hi llevaren el sòtil de fusta, fent-hi una volta de creueria, que correspon al primer tram de la nau principal. Després li afegiren tres trams més, tots amb volta de creueria. Les voltes, a la part de tramuntana, se recolzaven damunt la murada, menys el darrer tram, un poc més gros que els anteriors i que es va construir totalment de nou i per fora de l'antiga murada.

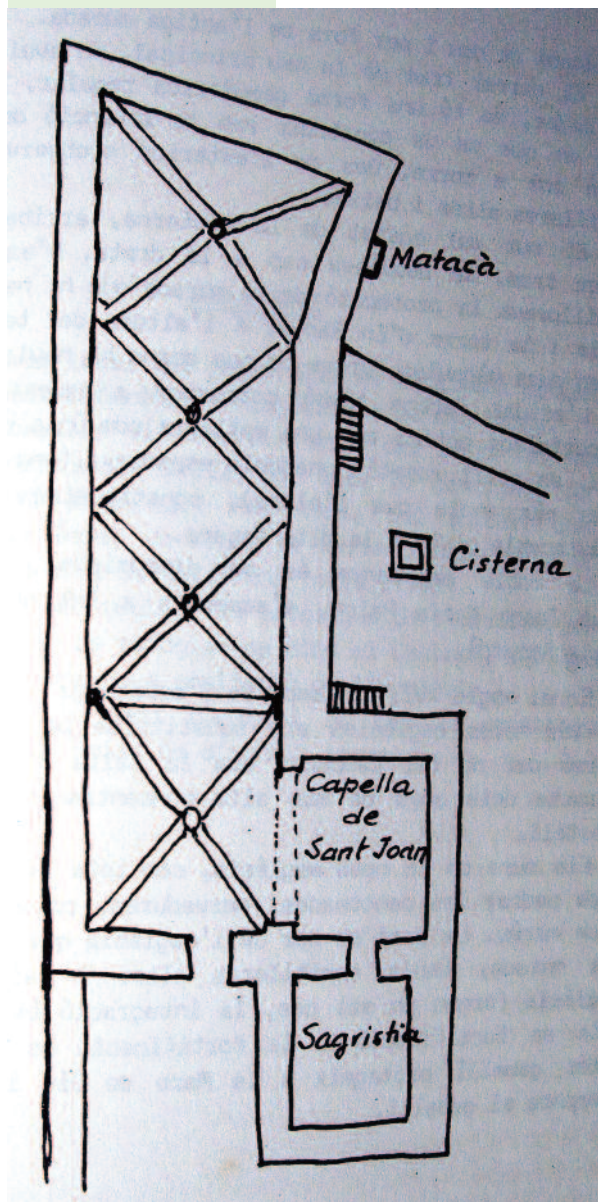
El darrer tram de la nau principal, on avui hi ha l'altar major, no té una forma geomètrica regular. L'explicació està en que se va construir amb la intenció de que servís també com a torre. Des de l'exterior s'observa que tenia espitlleres altes i baixes.

El mur del costat de la cisterna, arribant a aqueix darrer tram, se desviava cap a la dreta. D'aquesta manera se millorava la protecció de la murada que hi ha entre l'església i la torre d'en Banya. A l'altura del terrat se conserven dues mènsules, prova de que abans hi havia un matacà.

L'actual façana també correspon a aquesta ampliació. Una portalada gòtica amb una motllura com únic element decoratiu, un petit rosetó i una doble espadanya (una és 20 centímetres més ampla que l'altra), constitueixen tot el que de destacable hi ha a la dita façana.

La doble espadanya és de dimensions considerables. Segons Joana Maria Palou, s'assembla a les construïdes en el Baix Ampordà.

En el segle XVI, el temps de l'espadanya ja havia passat i a les noves esglésies era substituïda per un campanar. Una raó per no fer campanar era la falta d'espai, ja que es tracta dels anys de més alta concentració de gent dins el Castell.

Els murs de la nova església, com tota la fortificació, són de pedra; les cantonades, nervadures, columnes i voltes són de marès. La part de mur de l'església que era al mateix temps murada, tenia espitlleres altes i baixes. Castell i església formen un sol cos, la integració és total; l'església és fortificació i la fortificació és església. El guerrer gabellí protegeix a la Mare de Déu i la Mare de Déu empara al gabellí.

Plano del Castillo de Cap de Pera y sus inmediaciones en la isla de Mallorca

36 x 47 cm

MPD,12,193

Capdepera 1751.

SEGLE XVII

La història local del segle XVII és totalment desconeguda. No he trobat referències històriques de cap tipus.

Si se comparen els darrers anys del segle XVI amb el començament del segle XVIII, se treu la conclusió de que la població va augmentar. Per tant, cal suposar que per a nosaltres va esser un segle de certa prosperitat, encara que a nivell general se patia una forta crisi.

Ja avançat el segle, els gabellins del raval, probablement, deixaren de refugiar-se dins el Castell. Els darrers anys començaren una nova ampliació de l'església.

Una suposició molt personal és que la reconstrucció de la torre de sa Boira és d'aquell temps.

Fotografia de Jeroni Juan.

SEGLE XVIII

Just començat aquest segle, se produeix un important canvi polític: el trono d'Espanya queda en mans de la dinastia borbònica.

Després de l'any 1715 augmenta la centralització i unificació del poder. La nova administració crea un exèrcit permanent. El cost de la vigilància i defensa de la costa passa a càrrec de la Hisenda Reial. L'organització militar del Castell també canvia.

La vigilància i defensa de la zona, des de sempre, l'havien organitzada els mateixos gabellins. Passat el primer quart de segle, una tropa de dragons amb oficial retirat i governador assumeixen la responsabilitat militar del Castell i de la costa.

Els primers regiments de dragons apareixen a França l'any 1668. El dragó era un soldat que combatia a peu i es traslladava a cavall. L'organització d'aquestes unitats armades era molt adequada per a la defensa de la costa. El dragó cobrava un sou; segons l'Arxiduc, era de quaranta lliures mallorquines per any.

Com a curiositat, afegiré que un d'aquests soldats mallorquins tendria per llinatge, Trobat. El fet de que tan sols hi hagi en el poble una família amb aquest llinatge i que es coneix d'aquell temps, recolza la opinió de que es tractava d'un soldat que quedà a viure en el poble.

A les zones costeres encara hi havia perill. El corsarisme i la pirateria eren força actius. Ambdós eren lladres de la mar, però els primers gaudien de l'aprovació del seu país d'origen, ja que pagaven impostos. A l'Edat Moderna, Mallorca patí l'assot dels pirates i corsaris barbarescs, turcs, nord-africans, castellans, genovesos, francesos i anglesos.

Una mostra d'aquest activisme: en el mes de febrer de l'any 1762, un vaixell corsari algerià assaltà, davant Capdepera, un vaixell mallorquí que es dirigia a Menorca carregat d'oli i altres gèneres. La tripulació va escapar-se.

En aquest segle se millora la defensa de la costa. Les torres ja no se fan amb la intenció de guardar un racó de la marina, com era el cas de la Torre Cega i de la Torre de Canyamel. La gran renovació de l'armament, principalment l'ús del canó, havien obligat a canviar l'emplaçament i el tipus de construcció. Les torres se feren prop de la mar i a llocs amb bona visibilitat, per tal de protegir, amb els seus canons, una àmplia zona de la costa.

A mitjan segle, prop del Cap de Capdepera, se va construir una torre de defensa anomenada la Torre Nova de Capdepera, més coneguda avui com la Torre Esbucada. A l'any 1808 fou volada i desfeta per uns corsaris anglesos. Aquesta torre tenia tres torrers a l'any 1769: segurament estaria equipada amb tres canons: dos de dotze centímetres i un altre un poc més petit. La Torre d'es Matzoc era exactament igual i va esser construïda a l'any 1761.

El servei de vigilància de la costa segueix amb la seva missió. Des de les talaies de Cala Moltó i d'en Massot, dos torrers vigilen constantment la mar. Quan sospiten de qualque embarcació, passen l'avís ràpidament; aleshores acudeixen els dragons i la gent del poble que està armada.

A na Maians, D. Francesc Dameto hi tenia un hort i un molí per a fer pólvora. La pólvora era una mescla de 75 parts de salitre, 12'5 de sofre i 12'5 de carbó. En el molí s'engrunava cada un d'aquests elements fins a fer-los pols i després se mesclaven. Tant la pólvora com el salitre són dos productes estancats.

El Castell

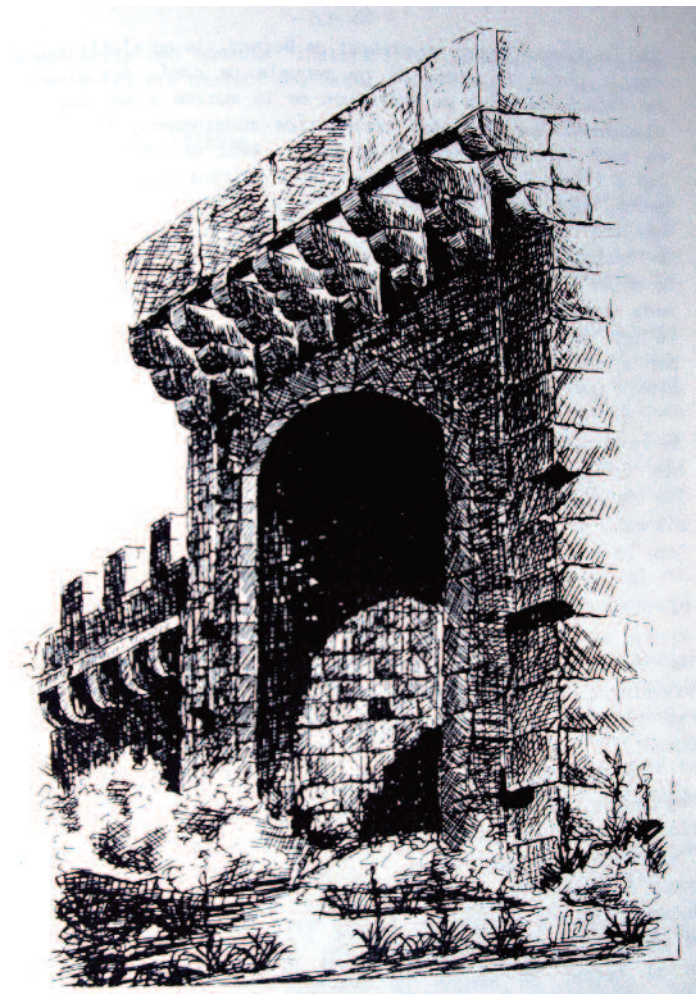
La fortificació

El Castell ha deixat d'esser un refugi doncs la major part de la població viu banda fora la murada. Tampoc és l'única fortificació de la zona. Els plans de defensa de la costa han canviat: ja no se vigila per a saber si se produeixen invasions, sinó que s'intenta que el desembarcament no es realitzi. Des de la torre de defensa, amb els canons se procura impedir els desembarcaments, o al menys, espantar el vaixell corsari. Mentre, els dragons acudeixen a defensar la costa.

El Castell, més que una fortificació, pareix la residència del senyor governador; la seva casa impressiona. El primer quarter de dragons no se va fer dins la fortificació sinó a prop de l'actual Plaça des Sitjar. Pareix una mostra de la confiança que es tenia en aquest nou pla de defensa.

Segons Jeroni de Berard, el Castell tenia, a l'any 1789, quatre torres i dues troneres. Una tronera era una obertura practicada a un mur de fortificació o a un costat d'un vaixell de guerra, destinada a deixar passar la boca d'un canó i disparar-lo sense que els artillers que el manejaven estiguessin exposats al foc enemic. Aquestes troneres del Castell existiren fins que a l'any 1856 se retirà la guarnició. Bover, a l'any 1854, repeteix que la fortificació conserva quatre torres i dues troneres.

Si a l'any 1789 just se conserven quatre torres és perquè ja s'ha derruïda i desfeta la torre-porta del Rei En Jaume. Segons un planell de Berard, ja

no s'utilitzava com a porta i tampoc hi ha senyals de camí. Actualment, la façana exterior no sobresurt de la murada i se comprova visualment que ha estat reconstruïda modernament. El portal és rodó amb les dovelles de marès. Avui el portal segueix cap a l'interior del Castell uns 2'70 metres; aquesta prolongació, més ampla i més alta que el portal, està coberta amb una volta de canó rebaixada. Damunt la volta hi ha un terrat de 4'60 metres d'amplària. L'obra és totalment de marès i es conserva bastant bé. La meva opinió, no confirmada documentalment, és que la prolongació del portal es va fer amb la intenció de fer-ho servir de tronera, o sigui, per a col·locar un canó damunt el terrat. L'obra seria del mateix temps de la reforma de la façana.

En el Castell de Bellver, per aqueix mateix temps, se va preveure la possibilitat d'un atac des de les muntanyes més pròximes que, essent més altes, permetien controlar les defenses de la fortificació. Per

a poder obrir foc amb direcció a les muntanyes, damunt el baluard que hi ha banda fora la murada s'hi col·locà una forta bateria de nou canons.

A Capdepera, donada la possibilitat d'un atac contra el Castell o el poble, hi havia la probabilitat de què aquest es produís des de terra endins i, més concretament, des de la zona en que la fortificació se domina i controla visualment, és a dir, en la direcció del camí de s'Heretat. Per tant, des de les troneres se controlaria la zona de ponent.

La llotgeta que hi ha entrant pel Portalet se construí, segurament, en el segle XVIII. No hi ha dubte què és posterior a l'obertura del Portalet (segle XVI). Per altra banda, l'habitació on avui hi ha exposades les antigues portes ocupa l'espai d'una casa que, probablement, ja s'havia abandonada. Aquesta habitació, segons l'Arxiduc, se feia servir de presó. L'altra tronera, segons la meva opinió, estaria en el terrat de damunt la llotgeta que, precisament, se construiria amb aquesta finalitat. Cal recordar que la torre de Sa Boira era bastant més baixa i que no hi havia merlets.

L'interior del Castell

A finals del segle XVIII, Capdepera tendria una població de 1.200 habitants. Segons Melsion Llull arribaria a 1.400 habitants. Banda fora del Castell el poble s'havia estès molt i el formaven tres trossos de carrer on hi havia 208 cases. Dins el Castell en quedaven 25 (any 1789).

Amb aquestes dades se comprova que ja hi havia molt d'espai buit dins el Castell. La majoria de les cases s'agrupaven en el carrer que enllaçava les dues portes, ocupant l'espai que hi havia entre el carrer i la murada. Les dues cases que estaven més prop del Portalet tenien uns cinc metres de llargària i pareixen del primitiu poble. Les altres s'haurien reconstruït fent-les més llargues i més altes; per tant, sortien més que les dues primeres i ocupaven part de l'antic carrer. Tendrien uns set metres de llargària.

Un altre carrer que també se conservava bastant bé, hi havia redols amb cases a cada banda, era el que enllaçava la Porta del Rei En Jaume i l'església.

Acostada a la murada de llevant i a prop de l'església hi havia la vicaria. La data de construcció, segons constava a la façana, era de l'any 1760. L'església del Castell, a l'any 1598, va aconseguir la categoria de vicaria «in capite»; per tant, cal suposar que des d'aquesta data hi havia vicaria i que en el segle XVIII, aprofitant l'abundància d'espai, hauria estat ampliada o reconstruïda.

De totes les construccions d'aquest segle, la que més destaca i crida l'atenció és la casa del governador. La seva situació ja és remarcable: al centre del Castell. No cal fer gaire esforços per comprendre que la figura del governador era el centre de la vida del poble.

Unes mostres de la seva importància. A l'església, just davant l'altar major i a primera fila, el governador tenia un lloc estotjat; una barana de fusta guardava aquest espai on hi havia cadira i reclinatori. Com tot personatge ric i poderós també feia donacions a l'església; per exemple, una imatge de la Puríssima Concepció de Maria que estava a la segona capella gran de la part de tramuntana; al peu de la imatge hi havia gravat l'escut del governador.

La casa del governador tenia dos aiguavessos quan les cases del gabellins just en tenien un; també tenia un pis gran quan el més normal en el poble era una porxadeta baixa. La casa tenia finestres a cada costat, i bastant grans quan en aquells temps, la grandària i nombre de finestres guardava relació amb la riquesa i poderiu del propietari. Un parral penjava de la façana; davant el portal hi havia una terrasseta.

La intenció de remarcar la prepotència del governador se justifica en que, si no se té en compte la gran diferència social entre aquest senyor i el poble, no s'expliquen uns canvis que rompien la fisonomia de l'interior

del Castell. Me referesc, a part de la seva casa, al caminet empedrat que passa pel Portalet, casa del governador, vicaria i acaba davant el portal de l'església.

Segurament va esser un governador el que manà la construcció del caminet. Per fer la pujada el més còmode possible passa pel centre de l'antic poble, fent voltes, amb la qual cosa rompia l'esquema dels primitius carrers. En els llocs on el camí és més empinat, fa una escalonada ampla i baixa.

El camí empedrat començava abans d'entrar al Castell. La marjada que hi ha davant el Portalet se va aixecar per a què, així, fent una volta, el camí se feia més dolç.

El Portalet també va sofrir canvis. A la part de fora de l'antic portal, s'hi va col·locar un portalet rodó amb dovelles de marès, més propi de l'arquitectura civil que militar. Tan sols conec un altre portal de fortificació amb dovelles: la Porta Xara o d'Es Moll a Alcúdia.

Per a remarcar el senyoriu de l'entrada, se col·locaren, marcant un rectangle entorn al portal, unes pecetes rectangulars de marès. Aquest tipus de decoració se troba a molts de pobles de l'Illa; també hi ha unes quantes cases velles de Capdepera que el tenen, així com el portal de les cases velles de la possessió de Son Jaumell, on es conserva gravada la data de construcció: 1767.

L'església

Principalment a finals del segle XVII i a començaments del segle XVIII, se construïren dues capelles laterals, a l'altura del segon i tercer tram; després se construeix un creuer perpendicular a la nau principal, en diferents etapes, a l'altura del darrer tram. L'ampliació se va acabar a l'any 1703, segons consta a la clau que tanca la volta.

Els murs de la nova ampliació també estan fets amb pedreny i les cantonades de marès. No apareixen les espitlleres ni altres elements defensius. Com a novetat arquitectònica, la base dels murs és atalussada. A les capelles de cada costat de l'altar major s'hi va fer una finestra rodona.

La nova capella de Nostra Senyora del Roser és la que hi ha al fons de la nau principal, a l'esquerra. Sota el trespòl de la capella està la fossera. L'entrada a la fossera està tapada amb una llosa, on hi ha esculpida una data, segurament la de 1702, ja que la xifra de les desenes no és gaire intel·ligible.

En aquesta capella s'hi va enterrar fins a l'any 1818, en que el govern de la Nació prohibí, taxativament, enterrar dins les esglésies per qüestió d'higiene.

SEGLE XIX

El procés d'abandó del Castell s'accentua. La vida social i religiosa del poble pren per nous camins. Dos fets cal destacar: la construcció de la nova església i el repoblament del camp i de la marina.

La guerra contra els francesos (1808-1814) afecta, més o menys, a tots els quarters. En els castells roquers d'Alaró, Felanitx i Pollença, la tropa és retirada i els Castells, per manament de les Corts Generals i Extraordinàries del Regne, surten a la venda, a l'any 1811, en públiques subhastes. La tropa del Castell de Capdepera no és retirada, segurament perquè defensa la costa, on encara hi desembarquen corsaris, però l'abast dels soldats (oli, llenya, etc.) passa, en bona part, a càrrec de l'ajuntament.

A l'any 1789 just hi havia un molí de vent dins la comarca d'Artà. Pocs anys després, la família *Cofeta* faria construir dins la torre d'En Miquel Nunis, un molí. L'Arxiduc, aconsellat per Don Antoni Ferrer *Cofeta*, que el va acompanyar durant la seva estada a Capdepera, assegura que la torre de molí se va fer amb el permís del governador. Sigui veritat o mentida, la importància del fet està en que és la primera vegada en que queda constància de que la població civil utilitza una de les torres del Castell.

El dibuix d'O'Neylle ens permet afirmar que a mitjan segle XVIII, la muntanyeta del Castell encara estava neta de vegetació i de cases; les torres i la murada se conservaven en bones condicions. Per tant, cal suposar que les torres estaven sense ser utilitzades per la població civil.

Amb l'abandó del vell poble, vengué la demolició de les cases. Els mateixos propietaris aprofitaven totes les pedres, teules, bigues i demás elements útils de la casa que abandonava per a construir la casa nova del carrer de la Mar o de qualche altre indret.

Unes dades del nombre de cases, a diferents moments, ens servirà de guia per seguir el procés d'abandó de l'antic poble. D'aquelles vint-i-cinc cases de l'any 1789, just en quedaven una dotzena devers l'any 1820, i tan sols n'hi ha quatre a l'any

1856 i dues a l'any 1875. A la casa del governador hi viuran, intermitentment, fins a l'any 1918.

Una part del pedreny que quedava de les cases va esser utilitzat per a construir l'esmentada torre de molí del *Cofetes*, el molí de davant el Portalet, per afegir-hi una nova volta a la torre de Sa Boira i fer-la més alta, i per a reconstruir la murada. Les cases de l'interior del Castell estaven construïdes amb pedra de marès.

El quarter de dragons se va traslladar al costat de la casa del governador. Davant cas governador se va fer un aljub i altres dependències militars (magatzems, estables, etc.).

Segurament és a partir de l'any 1856, després de l'abandó de la fortificació pels militars, quan els immigrants més pobres i desarrelats, que no trobaven posada en el poble, passen a viure dins les quatre torres. Devers l'any 1870 ja les havien abandonades. A la torre d'Es Costerans, que reuneix més condicions per a viure-hi, se va fer, amb un entarimat de bigues, un nou pis, així com una foganya, escudeller, repises i tot el necessari per a viure.

Els estadans de les dues primeres cases que hi ha entrant pel Portalet, varen esser dels darrers en sortir del Castell i, per tant, també tengueren temps d'aprofitar l'abandó de la fortificació per a buidar la murada i fer-hi enfonyalls.

L'església, entre els anys 1856 i 1871, va estar sense culte i, en certa manera, abandonada, encara que els gabellins seguiren anant-hi. A l'any 1871 se va recuperar el culte a la Mare de Déu i començaren les obres d'acondicionament de l'interior. Segons el prevere don Joan Serra, a l'any 1899, l'església se conservava relativament bé. Devers l'any 1893 se va fer el que és l'actual camí de pujada a l'oratori.

Don Josep Quint-Zaforteza, a l'acte d'entrega de la propietat del Castell, deia que els seus avis no començaren la restauració fins després de l'any 1882. Aquesta informació no coincideix amb la que dona l'Arxiduc, segons el qual, devers l'any 1875, els nous propietaris, per a salvar-ho de la total ruïna, ja l'havien restaurat sense millorar-ho.

La restauració que feren els senyors de s'Heretat i Son Jaumell va consistir en reconstruir els trossos derruïts de la murada, per després fer-hi de bell nou els merlets i uns set matacans. Dels merlets cal dir que, segurament, no n'hi devia haguts mai, a no ser a les torres (segons el dibuix d'O'Neylle); dels matacans, que en feren més dels que pertocava i que no se construïren amb gaire encert. Per una mostra, cal observar els de la Torre de Canyamel o els de la torre de Cutrí.

Aquells senyors volgueren reconstruir el Castell i, sobretot, millorar-lo, amb merlets i matacans perquè sentien una admiració i respecte vers una obra de l'Edat Mitjana. Aquest sentiment és propi d'aquells anys quan, per tot Europa, s'estenia, entre l'aristocràcia, una febre de caire

romàntic que els impulsava a construir o reconstruir vells castells. A Espanya, per exemple, se reconstruí l'Alcàsser de Segovia; a Portugal, el Castell de Pedra de Sintra; a Alemanya se feren els castells del rei Lluís II de Baviera.

SEGLE XX

Les obres de reconstrucció del Castell seguiren intermitentment durant el primer quart de segle. Mestre Pep Bauzà *Tacó* era el picapedrer de la família Zaforteza i el que dirigia les obres. El darrer tros de murada que se va fer de bell nou, aprofitant el marès de les cases abandonades, és el tram que va de l'aglanera, allà on el camí nou de l'església canvia de sentit, fins en el Portal del Rei en Jaume.

Sobretot després de l'any 1893, en que se produeix una forta recuperació de la devoció a la Mare de Déu, se feren constantment a l'església, obres de reforma i de millora. Així, a l'any 1901 se feia el trespol. També, per aquells anys, amb la finalitat de llevar les humitats que donava el terrat, feren la teulada; al mateix temps se construïa l'escala de caragol per on pujar a l'antic terrat.

La trona que hi ha entrant a l'esquerra i l'absis on hi ha la capella de la Mare de Déu també serien, possiblement, de començament de segle.

A l'any 1922 se construïa una nova sagristia, i a l'any 1930 se reparava la totalitat de la teulada. La darrera restauració i reforma de l'oratori, la majoria dels gabellins encara la recordam, és de l'any 1966.

Entre les runes de les cases hi creixen nombroses figueres de moro (ja n'hi havia abans de 1856). Els donats, principalment l'amo en Miquel Pascual Sanxo, aprofitaven els redols on hi havia una prima capa de terra per a sembrar-hi; quan llaurava, ara fa quaranta anys, la bístia passava els peus per endins; pareixia que per tot hi havia llorigueres.

Juntament amb el seu fill, plantaven arbres: garrovers, pins i una figuera. També hi feren marjades; l'espai se convertí en terra de conror i, poc a poc, l'antic poble s'anava enterrant.

Sumari

CAP VERMELL

Publicat en paper per *Cap Vermell* el 1985.
Transcripció de Sebastià Nebot Xerafi.